

שיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת בא תשפ"ה¹

(נכתב ונערך על פי שיחות משנים שעברו)

נסים גלויים, נסים נסתרים, וכללי הטבע

פרעה משלה את עצמו בניגוד לכל הגיון

פרעה אומר למשה: "לך מעלי! השמר לך, אל תספך ראות פני, כי ביום ראיתך פני תמות!" (שמות י, כח) זו דוגמא מובהקת, איך אדם יכול להשלות את עצמו. פרעה מאיים על משה להרוג מתוך מחשבה שיוכל לממש את האיום. למעשה, כבר ניסה פעם להרוג את משה ולא הצליח. כשמשה הרג את המצרי, פרעה מסר את משה להריגה, ולא שלטה בו החרב (רש"י שם ב, טו). וגם עכשיו, משה ואהרן באים אל פרעה מתי שהם רוצים בלי לבקש רשות, וכל האריות שיש לפרעה לא מצליחים לעצור אותם. "ארבע מאות פתחים היו לפלטרין של פרעה, ועל כל פתח ופתח אריות ודובים וחיות רעות, ולא היתה בריה יכולה ליכנס שם... וכשבאו משה ואהרן נתקבצו כולם וסובבים ומלחכין רגליהם, והתחילו ללוותם עד שבאו לפני פרעה" (ילק"ש וארא רמז קפ"א). על אדם כזה מאיים פרעה להרגו? ...!

משה נותן לפרעה תשע מכות, ופרעה מתחנן אל משה פעם אחר פעם להסיר את המכה. אם היה יכול להרוג אותו ולהפטר מהמכות, היה מזמן עושה את זה. הוא לא הצליח בשום דבר, ועכשיו הוא מאיים על משה? ...!

זה מראה עד כמה חסרת ערך היא ההתפארות של פרעה. הוא בעצמו היה צריך כבר לדעת, שאיומיו מטופשים וחסרי בסיס. אלא שאדם משלה את עצמו. חושב שדברים הם בידו, כשהם באמת לא בידו. שום דבר לא בידו, הכל בידי שמים, וכאן גם הראו לפרעה בבירור שכך הם פני הדברים. אבל אדם יכול להשלות את עצמו גם במצב כזה. חושב לעצמו: טוב, אז פה לא הצלחתי, אבל שם כן אצליח. אבל כאן מראים לפרעה בבירור פעם אחר פעם שהוא לא יצליח לעצור את המכות של מצרים. כבר החרטומים אמרו לו, ועבדי פרעה אמרו לו, ואף על פי כן פרעה מאיים על משה כאילו שבידו להרוג אותו. זה מוכיח על הכבדת הלב בצורה יוצאת מן הכלל.

הלכה הנלמד מנסי מצרים

פרעה מכביד את לבו, אבל לנו אסור להכביד את לבנו. אנו צריכים וחייבים ללמוד מנסי מצרים את הלקחים הנכונים. הרמב"ן בפרשתנו מאריך להסביר, שנסי מצרים מהווים הוכחה לשלשה יסודות באמונה:

(א) הוכחה למציאות ה',

(ב) הוכחה לידיעת ה' - שהוא יודע מה נעשה בעולם ולא "ניתק קשר",

(ג) הוכחה להשגחת ה' - שאכפת לו ממעשי הבריות, שיעשו מעשים מסויימים, ושלא יעשו מעשים אחרים, והוא נותן שכר לעושי רצונו ומעניש לעוברי רצונו.

יסודות אלו, ב"ה, פשוטים אצלנו. אבל בסוף דבריו מוסיף הרמב"ן עוד יסוד חשוב שצריך ללמוד מנסי מצרים, ועליו

נתעכב. אומר הרמב"ן: "ומן הנסים הגדולים המפורסמים [שהיו במצרים] אדם מודה בנסים הנסתרים, שהם יסוד התורה כולה². שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם³, בין ברבים בין ביחיד⁴, אלא אם יעשה המצות - יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם - יכריחנו ענשו⁵, הכל בגזרת עליון כאשר הזכרתי כבר"⁶ (רמב"ן יג, טז).

הקב"ה אומר למשה, שאחת המטרות של מכות מצרים היא, לא רק שפרעה ומצרים יקבלו מה שמגיע להם, אלא "למען תספיר בְּאֵזְנֵי בְנֵךְ וּבִן בְּנֵךְ אֶת אֲשֶׁר הִתְעַלְלָתִי בְּמִצְרַיִם" (שמות י, ב). מה מטרת הסיפור? - אומר הרמב"ן, "כי האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כולה. ובעבור כי הקב"ה לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו⁷, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון... והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלקים" (רמב"ן שם יג, טז). הרי, שנסי מצרים הם יסוד גדול "באמונת הבורא ובתורה כולה", להשריש על ידם את יסודות האמונה שהזכרנו: מציאות ה', ידיעת ה' והשגחת ה', וכן "שכל דברינו ומקרינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם... הכל בגזרת עליון".

הטבע אינו מהוה מחסום ומעצור בפני ה'. למסקנה הזאת חייב כל אחד להגיע, ומי שאינו מודה בזה - אין לו חלק בתורת משה רבינו, וגם את מצות סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, ספק גדול אם קיים.

מהי כונת הרמב"ן, שאין טבע בעולם?

וצריך להבין: מה פירוש דברי הרמב"ן, "כל דברינו ומקרינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם"? וכי אין העולם מתנהל על פי חוקי טבע? הרי ודאי שהעולם מתנהל על פי חוקי טבע! הנה למשל, יש מומחים שיודעים לומר, מה יהיה מזג האוויר מחר, או מחרתים, ואפילו בעוד שבוע. מניין הם יודעים? - מן הטבע! הם מבינים, שלפי דרך הטבע, לפי העננים, ולפי שקע ברמוטרי כזה או אחר, ועוד כל מיני גורמים, צפוי להיות מחר מזג אוויר כזה וכזה. גם הרב טוקצ'ינסקי יודע לומר לנו כמעט במדויק, מתי תהיה הזריחה והשקיעה בכל יום מימות השנה. כיצד אפוא אומר הרמב"ן, ש"כל מקרינו כולם נסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם"?

התשובה היא, שהרמב"ן לא התכוין לומר שהקב"ה אינו מתנהג על פי חוקי טבע. ודאי שהקב"ה מנהיג את עולמו על פי חוקי טבע - שהוא עצמו קבע! הרמב"ן התכוין רק לומר, שאדם צריך לדעת, שלמרות שדברים מתרחשים על פי כללים

בעולמו נעשית על פי חוקים טבעיים, אלא אפילו כשהקב"ה מחליט לחרוג מההנהגה הרגילה ולעשות נס - בניגוד לחוקי הטבע - גם אז מדרכי ההשגחה הוא לעשות את הנס באופן כזה, שעדיין יהיה מקום לכפור בנס, ולתלות את המתרחש בסיבה טבעית. למשל, בקריעת ים סוף, שהיתה מהלך פלאי וניסי אדיר, בכל זאת - "וַיֹּלֶךְ ה' אֶת הַיָּם בְּרוּחַ קָדִים עֲזָה כָּל הַלַּיְלָה" (שמות יד, כא), כדי שִׁיִּרְאָה כאילו לא המטה של משה בוקע את הים, אלא הרוח המזרחית הכבדה היא הבוקעת את הים (רמב"ן שם; חינוך מצוה קל"ב). מי שירצה, יוכל להתעקש ולומר: "לא היה שום נס, אלא במקרה היתה שם רוח חזקה שבקעה את הים, וישראל ניצלו את המצב ועברו את הים. לעומת זאת, לפרעה המסכן לא היה מזל, והוא נתקע בתוך הים"⁸. זו דרכו של הקב"ה, להשאיר מקום למי שלא רוצה להאמין בנס, לתלות את הנס בדבר טבעי, וכך לא תתבטל הבחירה⁹.

ובאמת, מי שהטבע אינו נסיון אצלו, והוא חי במדרגה גבוהה של אמונה ברורה שהכל נעשה בהנהגת ה', ואין שום כח לחוקי הטבע כלל - איתו באמת מתנהג הקב"ה שלא על פי חוקי הטבע. הגמרא מספרת על בתו של רבי חנינא בן דוסא, שנתחלף לה בטעות כלי של שמן בכלי של חומץ, והדליקה ממנו נר לשבת. אמר לה אביה: מה אכפת לך? מי שאמר לשמן וידלק, הוא יאמר לחומץ וידלק! וכך באמת היה, שהחומץ דלק עד מוצאי שבת! (תענית כה, א) מדוע זכה רבי חנינא לנס כזה? הסביר מורי ורבי הגה"צ רא"א דסלר זצ"ל (מכתב מאליהו ח"א עמ' 178), מפני שהטבע אינו אלא אחיזה עינים לאדם, לנסותו אם יבין שרק רצון ה' הוא הפועל בעולם, או שמא יִיחס כוחות גם לנבראים. ממילא, מי שכבר עמד בנסיון הזה, ומבין ש"אין עוד מלבדו", ושואין כל הבדל בין אם השמן ידלק או החומץ ידלק, אין עוד צורך לנהוג עמו בדרך הטבע, כי כבר הגיע להכרה שאין הטבע ולא כלום, וממילא אין מניעה לנהוג עמו שלא כדרך הטבע, ולעשות לו נס, גם כשאין בו צורך מיוחד¹⁰. כמובן, לכתחילה הוא לא יאמר לבתו להדליק בחומץ, כי לכתחילה גם רבי חנינא בן דוסא צריך לנהוג בדרך הטבע, אבל בדיעבד, שנתחלף לבתו בטעות כלי של שמן בכלי של חומץ, הוא אומר לה: "מה אכפת לך? מי שאמר לשמן וידלק, הוא יאמר לחומץ וידלק", והחומץ אכן דולק. כי במדרגה שלו, במצב כזה, אין סיבה שלא לנהוג איתו בהנהגה שמעל הטבע.

אבל סיבה ברורה נוספת לכך שהקב"ה מנהיג את העולם על פי חוקי טבע, חוץ מן הסיבה הקודמת, היא נוחיות האדם. נתאר לעצמנו שלא היה טבע בעולם: אם הייתי רוצה לשתות כוס תה, לא הייתי יודע היכן להרתיח את המים, על הגז, במקרר, או אולי פשוט לשים אותם על השולחן והם ירתחו מאליהם. יותר מזה: כלל לא הייתי יודע אם טוב לשתות מים היום. אולי היום כדאי דווקא לשתות נפט, או משהו אחר. בלי טבע אי אפשר לדעת. אמנם אפשר לברר שאלות אלו אצל הנביא, אבל היכן גר הנביא? נניח שבבני ברק. איך מגיעים לבני ברק? באוטובוס? מי אומר? אולי היום הדרך המהירה ביותר להגיע לבני ברק איננה באוטובוס, אלא ברכיבה על פרה, או על מטאטא, או בדרך אחרת? ... החיים היו מאוד לא נוחים אם לא היה טבע. על כל צעד ושעל לא היינו מוצאים ידינו ורגלינו, ולא היינו יודעים מה לעשות. לכן, לנוחיותנו נתן לנו ה' את הטבע, כדי שנוכל להסתדר בעולם בצורה נוחה, ולא נהיה אובדי עצות. אם ה'

ידועים הנקראים בפינו "חוקי טבע", מכל מקום, סיבת התרחשות הדברים איננה "כוחות הטבע", אלא רק כח ה' הוא זה שפועל בעולם בכל פעם. כגון, אם שמים מים על האש והם מתבשלים, צריך לדעת שלא האש היא שמבשלת אותם, אלא הקב"ה הוא שמבשלת אותם. ואם שמים מים במקרר והם מתקררים, צריך לדעת שלא המקרר הוא שמקרר אותם, אלא הקב"ה הוא שמקרר אותם. אין שום כח עצמי באש או במקרר או בכל דבר אחר בעולם. רק הקב"ה עושה את הכל, וחוקי הטבע אינם אלא כללים קבועים, שלפיהם הקב"ה פועל בעולמו. זהו הרי ההבדל בין נס וטבע. הטבע הוא מכלול התופעות שאנו רגילים אליהן, ונסים הן התופעות שאיננו רגילים אליהן. אנו רגילים שאם זורעים חיטים - צומחות חיטים, ואם זורעים שעורים - צומחות שעורים. לכן אנו קוראים לזה "טבע". לעומת זאת, אם היינו זורעים שעורים והיו צומחים תפוחים, היינו אומרים שזהו נס, כי תופעה כזו איננו רגילים לראות. במהרה בימינו נראה, שקברנו נפטרים והם יציצו חיים, כמו שאומר הכתוב: "וַיִּצְצוּ מֵעֵיר קֶעֶשֶׁב הָאֶרֶץ" (תהלים עב, טז) (עי' סנה' צ, ב), ואז נאמר שזהו נס? למה זה נס? הרי גם עשב צומח מן האדמה! אז למה שלא יצמחו גם בני אדם? אלא שעשב צומח מן האדמה ראינו אלפי פעמים, ונפטרים שצומחים מן האדמה לא ראינו מעולם. אבל במהרה בימינו נראה גם את זה. כי אין הבדל ביכולת ה' בין זה לזה.

זה מה שמלמדים אותנו נסי מצרים. מתוך נסי מצרים אנו מבינים, שהכל נעשה בגזירת עליון, ושואין שום כח אחר שפועל בעולם. רק הקב"ה עושה את הכל, וחוקי הטבע אינם אלא כללים שלפיהם פועל הקב"ה בעולמו. הוא עצמו קבע את חוקי הטבע, והוא עצמו קבע לעצמו להתנהג לפיהם. ברצונו הוא מתנהג לפיהם, וברצונו הוא מתעלם מהם ופועל בדרכים אחרות.

למה מנהיג ה' את עולמו על פי חוקי טבע?

אם הקב"ה יכול לעשות בעולם כרצונו, בלי להתחשב בחוקי הטבע, מדוע קבע הקב"ה את חוקי הטבע, ומדוע הוא פועל לפיהם? לשם מה הם נחוצים בכלל?

כמובן, לקב"ה יש הרבה סיבות לדרכי הנהגתו, אבל שתי סיבות שנראות ברורות בענין זה, הן אלו:

סיבה אחת - כדי שתהיה בחירה לַבְּנֵי אָדָם, שיוכלו לתלות את מה שקרה בסיבה טבעית, ולא בגזירת ה'. ולשם מה נחוצה הבחירה הזו? - כדי שיהיה מקום לשכר ועונש בעולם. אם העולם היה מתנהל לפי חוקי התורה, ולא לפי חוקים "טבעיים", אם היינו רואים שכל מי ששומר שבת מאריך ימים ומתעשר, וכל מי שמחלל שבת או אוכל נבלה מת בַּמָּקוֹם ללא סיבה טבעית, לא היה נמצא מי שיעיז לחלל שבת או לאכול נבלה, ולא היה מקום להעניק שכר על כך, שהרי ודאי לא מגיע שכר למי שנמנע מאכילת רעל בגלל חשש מִיָּדֵי לחייו. לכן, כדי שתהיה אפשרות לשכר ועונש, מסתיר הקב"ה את השגחתו, ומנהיג את העולם לפי "כללי הטבע", כדי שלעיני בשר יהיה נראה שאפשר לחטוא ושום דבר לא יקרה. ממילא האדם נמצא בנסיון, אם לחטוא או שלא לחטוא, וכשהוא בוחר בטוב, יש מקום לתת לו שכר על בחירתו.

[ויש עוד לציין, שלא רק ההנהגה הרגילה של הקב"ה

ראינו בעינים שזה קרה, וא"כ אנחנו הרבה יותר מאבותינו יכולים להאמין בהשגחת ה', שכל הדברים קורים בהשגחת ה'. למה בכל זאת יש אנשים שלא מאמינים? - כי גם לשטן יש כח. ה' נתן כח לשטן להטעות בני אדם. אבל לא רק השטן מטעה. גם בני אדם מטעים את עצמם. "הרוצה לטעות - יטעה" (ב"ר ח, ח). כך ברא הקב"ה את העולם, שבני אדם שרוצים לטעות, יוכלו לטעות. לא השכל מחייב לטעות. השכל מחייב לא לטעות. השכל מחייב להאמין בה', לא רק בגלל הניסים שראינו אצל אבותינו, אלא גם בגלל מה שאנחנו רואים בעינינו היום, קיבוץ גלויות, וכל מה שהתורה הבטיחה שיתקיים - מתחיל להתקיים.

עוד לא זכינו לגאולה השלמה, עוד חסרים לנו הרבה דברים, בית המקדש, וסנהדרין, ועוד הרבה דברים אחרים, אבל בכל זאת רואים קיבוץ גלויות, וא"כ צריך לדעת שזה לא "טבע" שפתאום התחילו יהודים לבוא מארבע כנפות הארץ לא"י. רואים איך הקב"ה סידר את הדברים, כשרצה שיהודים יחזרו לא"י, שלח את האנגלים לכבוש את א"י מידי התורכים בימי מלחמת העולם הראשונה, (גם קודם היו כאן יהודים אבל מעט), ואחרי שהאנגלים כבשו את א"י הגיעו הרבה יותר יהודים לארץ. במלחמת העולם השנייה גם ראינו השגחה גדולה בא"י. הגרמנים כבשו הרבה מקומות, ואת א"י לא הצליחו לכבוש. מקומות רבים שלפני המלחמה איש לא שמע עליהם, מילאו תפקיד מכריע במלחמת העולם למנוע מן הגרמנים לכבוש את א"י. אחרי המלחמה חלק מהמקומות האלה יצאו מתחת ידה של אנגליה, אבל במלחמה הם היו דרושים, ולכן אנגליה קיבלה את השליטה עליהם.

ראינו השגחת ה', במלחמות כאן בארץ בודאי ראינו השגחת ה' בהרבה מאד דברים, קל לנו הרבה יותר מלאבותינו להבין שכל מעשינו ומקרינו אין בהם טבע ולא מנהגו של עולם, אלא רצון ה' פועל בעולם ולא דבר אחר. ואין לאדם חלק בתורת משה עד שיאמין בכל דברינו ומקרינו שכולם נסים!

השיחה נערכה לפי קוצר דעתו של העורך,
וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

ירצה לשנות את הטבע, ישלח נביא להודיע שהוא משנה, אבל בדרך כלל אנו יכולים לסמוך על הכללים הידועים לנו. רק צריכים לדעת, שהטבע הוא סימן, ולא סיבה. הוא מסמן לנו את הכללים לפיהם הקב"ה מנהיג את העולם, אך אין לו כח עצמי.

היום - קל להאמין!

והנה, עם כל התועלת שיש בנסי מצרים לבירור יסודות האמונה, האבות הקדושים האמינו בקב"ה בלי נסים ומופתים. אברהם אבינו ראה עולם מסודר, ואמר שלא יכול להיות עולם כל כך מסודר בלי שיש לו מסדר. נגלה אליו הקב"ה ואמר לו שהוא מסדר את העולם¹¹. לא כתוב שבגלל נסים אברהם אבינו הגיע לאמונה. אמנם אח"כ נעשה לו נס באור כשדים, שנמרוד השליכו לכבשן האש והוא לא נשרף (עי' רש"י בראשית יא, כח), אבל לא מזה התחילה אמונתו של אברהם. היא התחילה דוקא מהתבוננות בטבע, ולא מנס. אברהם רואה עולם מסודר - סימן שיש מי שמסדר אותו. מאוחר יותר, כשלמראית עין היה נראה איזה חסרון באמונה אצל אברהם אבינו¹², וחסרון דק אצל האבות הופך אח"כ לחסרון גדול יותר אצל הבנים, אז היה צורך בגלות מצרים, שיהיו נסים גדולים בגלות מצרים, כדי שישאל יגיעו בחזרה לאמונה שהיתה לאבות. אבל האבות האמינו בלי כל הניסים הללו.

לאבותינו שיצאו ממצרים היו עשרה נסים גדולים שמהם הבינו את השגחת ה', ולנו היום אחרי אלפי שנים, יש כבר ראיות חדשות על הנהגת ה' בעולם. התורה הודיעה, שאם בני ישראל יחטאו הם יגלו מהארץ, והתורה הודיעה שבאחרית הימים הקב"ה יקבץ את נדחי ישראל, ואנחנו זכינו לראות את הדברים. ראינו לצערנו את הגלות, אבל זכינו גם לראות איך הקב"ה מקבץ נדחי עמו ישראל. לנו א"כ הרבה יותר קל להאמין ממה שהיה לאבותינו. רואים שהתורה אמת, וכל מה שכתוב בתורה מתאמת. אם מישוהו היה שואל לפני מאתיים שנה, האם אפשר להאמין שישראל יתקבצו מארבע כנפות הארץ לא"י - היה קשה מאד להאמין בזה. כמובן, יהודי ירא שמים היה אומר שהוא מאמין, כי כך כתוב בתורה ובנביאים, אבל על פי דרך הטבע לא היה נראה שיכול לקרות כזה דבר. והנה קרה מה שלא האמינו, שהתקבצו יהודים מרוסיה ומאנגליה מצרפת ומדרום אפריקה ומצפון אפריקה ומתימן, מכל הגלויות התקבצו יחד לא"י, זה הרי היה בלתי מתקבל על הדעת לפני מאתיים שנה. אבל אנחנו

1. לדעת הרב שליט"א, בכל פרשה בתורה יש קשר או הקבלה בין תחילת הפרשה לסופה. [הרב פרסם מאמר בענין זה בכתב העת "ירושנתנו", כרך ג' (תשס"ט) עמ' ק"ח. כתב עת זה יוצא לאור פעם בשנה ע"י "מכון מורשת אשכנז" (בני ברק), ובו מחקרים וסקירות בתורתם של חכמי אשכנז, אורחותיהם ומנהגיהם].

הקשר שציין אליו הרב שליט"א בפרשת בא: "למען שתי אתי אלה בקרב" (שמות י, א) ⇔ "ויהי ה' כל בכוך בארץ מצרים" (שם יג, טו). קשר נוסף: "כי אני הקבדתי את לבו ואת לב עבדיו" (שם י, א) ⇔ "ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו" (שם יג, טו). קשר נוסף: "למען שתי אתי אלה בקרב... ואת אתי אשר שמתי בם" (שם י, א-ב) ⇔ "ויהי לה לאות על ידך" (שם יג, ט) ⇔ "ויהי לאות על ידך" (שם יג, טו).

קשר נוסף: "למען תספר באזני בנך ובן בנך את אשר התעללתי במצרים" (שם י, ב) ⇔ "ויהי כי ישאלך בנך מחר לאמר מה זאת, ואמרת אליו בחזק יד הוציאנו ה' ממצרים" (שם יג, יד).

קשר נוסף: "שלח עמי וצבדני" (שם י, ג) ⇔ "לכו צבדו את ה' אלהיכם" (שם י, ח) ⇔ "ויעבדת את העבדה הזאת בחדש הזה" (שם יג, ה).

קשר נוסף: "כי אם מאן אתה לשלח" (שם י, ד) ⇔ "ויהי כי הקשה פרעה לשלחנו" (שם יג, טו).

קשר נוסף: "מיום היותם על האדמה עד היום הזה" (שם י, ו) ⇔ "זכור את היום הזה" (שם יג, ג).

קשר נוסף: "בצאנונו ובקרבנו נלך" (שם י, ט) ⇔ "וכל פטר שגר בהמה אשר יהיה לך" (שם יג, ו).

- קשר נוסף: "כי חג ה' לָנוּ" (שם י, ט) ⇔ "ובימים השביעי חג לָנוּ" (שם יג, ו).
2. למה הנסים הנסתרים הם יסוד התורה כולה? - מבאר הרמב"ן (ע' הערה 6), שהרי התורה הבטיחה, שאם נתנהג כרצון ה' יהיה לנו טוב בפרנסה בבריאות ובכל הענינים, ואם לא נתנהג כרצון ה' אז ח"ו יהיה הפוך. האם הבטחות אלה מעוגנות בחוקי הטבע? - ממש לא! חוקי הטבע אינם מבדילים בין צדיק לרשע, ומבחינתם גורל שניהם שווה. מה א"כ הערובה לכך שהבטחת התורה תקימה? - התשובה היא, שלא חוקי הטבע קובעים מה יקרה לאדם, אלא גזרת ה' היא שקובעת, וא"כ גזרת ה' היא זו שתדאג להביא פרנסה ובריאות וכד' לעושי רצונו, ואת ההיפך מזה לעוברי רצונו. איך מתבצע הדבר בפועל? הרי הקב"ה מנהיג את העולם ע"פ חוקי הטבע, וחוקי הטבע - כבר אמרנו - אינם מחלקים בין צדיק לרשע! כאן נכנסת לתמונה מערכת הנסים הנסתרים: כלי להפך את כללי הטבע, מוציא הקב"ה את גזירתו אל הפועל, כשהיא משולבת בתוך חוקי הטבע, וכך מתקיימת גזרתו.
- מניין לנו שמערכת כזו של נסים נסתרים אכן קיימת? אולי אין הקב"ה משתמש בנסים, ולא מקיים את הבטחת התורה? - זהו שאמר הרמב"ן, "מן הנסים הגדולים המפורסמים [שהיו במצרים] אדם מודה בנסים הנסתרים". אם ראינו במצרים, שכדי להוציא את גזרתו אל הפועל, הקב"ה מוכן לעשות אפילו נסים גלויים, הנוגדים לחלוטין את חוקי הטבע, כל שכן שעבור מטרה זו הוא עושה גם נסים נסתרים, המשולבים בתוך חוקי הטבע. "מן הנסים הגדולים המפורסמים, אדם מודה בנסים הנסתרים, שהם יסוד התורה כולה" - כי בלעדיהם אין אפשרות להוציא את הבטחת התורה אל הפועל, להטיב לצדיקים ולהעניש את הרשעים כאן בעולם הזה. [אמנם אפשר היה להוציא את הבטחת התורה אל הפועל ע"י נסים גלויים שיעשו בדרך קבע, אבל אז הרי בטל הטבע, ובוז הקב"ה אינו חפץ. הקב"ה חפץ שיהיו חוקי טבע בעולם, מהטעמים שמבאר הרב שליט"א בהמשך השיחה. וא"כ אין דרך להטיב לצדיקים ולהעניש את הרשעים אלא בנסים נסתרים].
3. ע' הערה 6.
4. כלומר: בין בהנהגת ה' עם הרבים, ובין בהנהגתו עם היחיד.
5. כלומר: הטובה והרעה באה לאדם כתוצאה מקיום המצוות או ביטולן, ולא מחמת חוקי הטבע.
6. כוונת הרמב"ן למה שכתב בפירושו לחומש בראשית: "כי אין מן הטבע שיבואו הגשמים בעתם בעברנו האלקים, ולא שיהיו השמים כברול כאשר נזרע בשנה השביעית, וכן כל היעודים שבתורה; אבל כולם נסים... אלא שאין בהם שינוי ממנהגו של עולם פְּנִימָה הנעשים על ידי משה רבינו בעשר המכות ובקריעת הים והמן והבאר וזולתם, שהם מופתים מְשֻׁנִּים הטבע בפירסום" (רמב"ן בראשית יז, א).
- וכן כתב הרמב"ן בתחילת הפרשה הקודמת: "כי לא תבוא על אדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה רק במעשה הנס, ואם יונח האדם לטבעו או למזלו - לא יסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו. אבל שכר כל התורה וענשה בעולם הזה - הכל נסים, והם נסתרים, יִתְּשֶׁבּ בהם לרואים שהוא מנהגו של עולם, והם באדם עונש ושכר באמת" (רמב"ן שמות ו, ב).
7. האות והזכרון הם במצות תפילין המוזכרת בפרשתנו, שהיא זכר לנסי מצרים, וכן במצוות רבות נוספות שהן זכר ליציאת מצרים.
8. הנסיונות להסביר את קריעת ים סוף כאירוע טבעי, קדומים מאד. האב"ע מביא הסבר כזה בשם "חיי הכלבי" - מין וכופר ידוע מזמנו של הרס"ג, וקדם לו קצת. [שמו האמיתי היה "חיי הכלבי", על שם מוצאו מהעיר בלך (כיום במדינת אפגניסטן), אך האב"ע שינה את שמו לשם גנאי - "הכלבי"]. לפי הסברו של "חיי הכלבי", משה רבינו ידע את זמני הגאות והשפל בים סוף, והשכיל להכניס את ישראל אל הים בזמן השפל, ולהוציאם קודם הגאות. ופרעה שלא היה בקי בזה, טבע. האב"ע כותב, "ישתחקו עצמות חיי הכלבי", ומכנה את דבריו "דברי שגעון", שאינם מתאימים לכתוב בתורה, וגם מבחינת דרכי הטבע הם בלתי הגיוניים (אב"ע שמות יד, כז. וע"ש שביאר דבריו).
- [גם לירידת המן מצא "חיי הכלבי" הסבר "טבעי", וגם שם כותב האב"ע: "יִתְּקַבֵּשׁ חיי... כי קושיות רבות עמדו עליו" ... (אב"ע שם טז, יד. ע"ש ביאורו של "חיי הכלבי", וקושיות האב"ע עליו). כמו כן, גם למה שנאמר במשה "פי קָרַן עֹר פָּנָיו" (שמות לד, כט) מצא "חיי הכלבי" הסבר "טבעי", והאב"ע כותב עליו: "ישתחקו עצמות חיי הפורש... איך לא פקח זה המקולל את עיניו" לראות בעצמו את הקושיות הפשוטות שיש על ביאורו המשונה (ע' אב"ע שם ביאורו של "חיי הכלבי", וקושיות האב"ע עליו)].
9. זהו גם אחד הטעמים לציווי התורה, "וְנִתְּנוּ בְּנֵי אֶהֱרֹן הַכֹּהֵן אֵשׁ עַל הַמִּזְבֵּחַ" (ויקרא א, ז); "שאף על פי שהאש יורדת מן השמים, מצוה להביא מן ההדיוט" (רש"י שם). אם אש יורדת מן השמים - ונשארת לדורות על המזבח ואינה מסתלקת (ע' זבחים סא, ב) - למה מְצוּה התורה להביא אש מן ההדיוט? מפני שה' לא רוצה שנס ירידת האש מן השמים יִרָאֶה דרך קבע. בהתחלה, כשהוקם המשכן, ראו כולם את האש יורדת מן השמים (ויקרא ט, כד), וכך היה גם כשנבנה המקדש בימי שלמה המלך (דה"ב ז, ג), אבל לדורות לא רצה הקב"ה שהנס יהיה גלוי לְעֵין כל, ולכן צוה לתת אש על המזבח, כדי להסתיר את האש הניסית. "כי ניסים גדולים אשר יעשה ה' ל... לעולם יעשם דרך סתר, ונראים הענינים נעשים קצת כאילו הם בדרכי הטבע ממש, או בקרוב לטבע... ומוזה הענין צִיָּנוּ להבעיר אש במזבח, אע"פ ששם יורד אש מן השמים, כדי להסתיר הנס" (ספר החינוך מצוה קל"ב), כדי שמי שירצה להכחיש ולומר שלא היה כאן נס, יוכל לעשות זאת.
10. וכעין זה כתב ב"נפש החיים" שער ג' סוף פרק י"ב, ע"ש. ועי' עוד מעשה נסים שנעשה לרבי חנינא בן דוסא במסכת ברכות (לג, א), מעשה במקום אחד שהיה ערוד והיה מזיק את הבריות, באו והודיעו לו לרבי חנינא בן דוסא. אמר להם: הראו לי את חורו! הראוהו את חורו, נתן עקבו על פי החור, יצא ונשכו ומת אותו ערוד. נטלו על כתפו והביאו לבית המדרש. אמר להם: ראו בני, אין ערוד ממית אלא החטא ממית. וצ"ע איך היה רשאי לסמוך על הנס לתת עקבו על פי החור של הערוד. וצ"ל שהגיע להכרה שאין הטבע ולא כלום, כמבואר כאן למעלה, וידע שהנהגה עמו היא שלא כדרך הטבע, ובמדרגה זו היה רשאי לסמוך על כך שיעשו לו נס.
- עוד מעשה נסים שנעשה לרבי חנינא בן דוסא מובא בירושלמי (דמאי פ"א ה"ג) - "רבי חנינא בן דוסא הוה יתיב אכיל בלילי שבת, פחת פתורא קומי, אמר לה: מהו כן? אמרה ליה: תבלין שאלתי משכינתי ולא עשרתי, והזכיר תיניין, ועלה השולחן מאליו". [פני משה: נפחת השולחן מלפניו ונפל, ושאל מה זה, והשיבה לו אשתו: תבלין שאלתי משכנתי ושכחתי מלעשרו. והזכיר תנאי המעשר שיהא במקום אחד להפרישו אחר השבת, ועלה השולחן מאליו]. היה ברור לו לרבי חנינא שכאשר השולחן נופל בבית זה לא בגלל שנפל שם איזה בורג או נשבר איזה חלק, אלא הסיבה היא בגלל שיש על השולחן דברים שאינם ראויים לאכילה, ולכן השולחן נופל. וזה הוא ששאל מהו כן. כלומר, איזה מאכל לא כשר יש כאן בשולחן שמחמת כן נפל השולחן.
11. "לפי שהיה אבינו אברהם אומר: תאמר שהעולם הזה בלא מנהיג? ! הציץ עליו הקב"ה ואמר לו: אני הוא בעל העולם" (ב"ר לט, א). "ראה שמים וארץ, ראה שמש ביום וירח בלילה וכוכבים מאירין, אמר אי אפשר שיהא דבר גדול בלא מנהיג" (פירוש רש"י שם).
12. ששאל את הקב"ה על הבטחת הארץ, "בְּמָה אֶדַע כִּי אֶיִךְ שָׁנָה" (בראשית טו, ח). הגם שכוונתו היתה לשאול רק באיזו זכות יתקיימו בניו בארץ (רש"י שם, ו), אך מנוסח השאלה משמע כאילו ח"ו הסתפק על עצם קיום ההבטחה, כי אמר "בְּמָה אֶדַע כִּי אֶיִךְ שָׁנָה", ולא אמר "באיזו זכות" או "באיזו מצוה" אירשנה (ע' שיחתו של הרב שליט"א לפרשת ואתחנן תשפ"ג, ובאריכות יותר בשיחה לפרשת לך לך תשע"ז).